

Om konge og kvann - og to gårdsnavn i Lenvik.

Av Kåre Rauø

Det var blitt vår i Nidaros i det Herrens år 1000, men i hjertene hadde vinteren ennå godt tak.

Det hadde seg slik at høsten etter at Olav Trygvessøn kom heim etter kristningferda si til Hålogaland, ville skjebnen det slik at han skulle bli gift med Tyra Haraldsdotter. Hun var søster av Svein Tjugeskjegg, danekongen, og hadde tidligere vært gift med Burislav venderkonge. Men etter som det giftermålet bare var et trekk i et politiske spill, og Burislav dessuten ennå godt forankret i den gamle tro, løp hun bort en mørk natt og tok til skogs. Omsider kom hun til Norge, og tok seg fram til kongsgården. Kong Olav syntes at hun var et godt gifte, hun talte vel for seg og vakker var hun óg.

Men om Tyra lett kunne glemme den gamle Burislav, var det tyngre å glemme all den rikdommen giftermålet hadde gitt henne. Derfor ba hun Olav så vakkert hun kunne, om å reise til Vendland og hente det hun eide. Men kongens venner rådde han fra denne reise. Gjennom hele vinteren slo hun derfor tråder i på misnøyens vev, til den var så tett at den stengte for alle gode følelser.

"Men så var det en dag tidlig på våren kongen gikk gjennom gaten, og ved torget kom det en mann i mot han med en mengde kvanner, og de var merkelig store for årstiden. Kongen tok med seg en stor kvannstilk og gikk heim i huset til dronning Tyre med den. Tyre satt i stua og gråt da kongen kom inn. Kongen sa: «Se her skal du få en stor kvannstilk!» Hun slo til den med hånden, og sa: «Det var større gaver de Harald Gormson gav, men så kvidde han seg heller ikke så mye for å dra ut av landet og hente sin eiendom, som du gjør no».

Stakkars mann med vår i hjertet. Hva hadde han gjort feil? Jo, han hadde brukt et symbol som Tyra ikke forsto meningen med. Hva var det han ville si? Hvordan skulle hun ha tatt mot det usagte? La oss se!

Kvann, kvanngras, kvannrot, kvann-jol eller joll, har i likhet med løk vært i bruk i Norge som nyttevekster fra de eldste tider. I nordnorsk dialekt har arten *Angelica archangelica* fått navnet sløkje, mens det i floraene brukes om *Angelica silvestris*. Det var en stilk av *archangelica*, gml. norsk *hvannjoli*, Olav så vakkert prøvde seg med. I kristen tid førte munkene kvannplanten med seg sørover i Europa, og et eller annet sted underveis åpenbarte erkeengelen Gabriel seg for en av dem og fortalte om kvannas magiske egenskaper som legeurt. Derfor det fine latinske navnet *Angelica*, som betyr engel. For riktig å understreke plantenes gode egenskaper har man i tillegg gitt den navnet *archangelica* dvs. erkeengel

I Tyskland har den navn som *Engelwurz* og *Heiliggeistwurz*, i England *Holy Ghost* og i Frankrike *Racine du saint esprit*. I dagligtalen finner vi de to artene benevnt som *Kvannjol*, *Jol*, *Geit Jol*, *Geitejul*, *Sløkja*, *Stut* og *julstut*. På grunn av blomsterstandens likhet med et hjul, kan navnet muligens hentyde til formen. Ordet *kvann* er ikke tydet.

Flere steder i de gamle norske lovene nevnes «laukagardr», og «hvanngardr», dvs. løkhage og kvannhage. I den eldre Frostatingslov og Bjarkøyrett heter det: «Hvis en mand gaar ind i en andens løkhage eller kvannhage, saa skal han ta skade for hjemgiæld (gjengjeldelse), om man pryler ham og tar alt fra ham, som han har.» I Nyere Landslov gjentas straffebestemmelsene i utvidet form, og i Nyere Bylov likedan: «Hvis en mand går ind i eplehage eller kvannehage, løkhage eller næpeseng, erter og bønnebed, og alt det slags frukt, som folk hegner med gjerde eller hegn.» Også i islandske Jonsbok, i tyvebolken, er kvannhage nevnt, og straffebestemmelser beskrevet.

Kvann blomstrer bare en gang i livet, den står i flere år med bladrosett for den blomstrer. I denne tida lagres næringestoffer i rota som blir tykk og kraftig. Når planten omsider blomstrer, brukes hele dette forråd, og rota blir nesten helt oppløst. Også bladene på planten visner helt mens frukten modnes, og hele planten går til grunne. Kapper man en ung blomsterstengel, vil planten nesten alltid dø uten at det kommer noen ny stengel. Kvann finnes enten langs fjellbekker, eller i skogsterreng, med frisk fuktighet i jorda, eller på havstrand. Strandkvanna er skarp i smaken, og egner seg ikke som mat.

På grunn av de gode egenskapene folk mente kvanna hadde, det var en plante som gav styrke og kraft på så mange måter, har det blitt knyttet en hel del rituelle handlinger til kvann og kvannleding. Da kvanna engang kunne i snakke sa den: «Enten jeg er liten eller stor, er jeg træna til olsok.» Den måtte derfor skjæres før denne tida om den skulle beholde den søte og aromatiske smaken. Fra Voss fortelles det at i eldre tid var det vanlig at brud og brudgom hadde kvann i handa når de ridde til kirke for å vies. Kvanna var et fruktbarhetssymbol. Det visste Olav Trygvessøn, men ikke den danskfødte dronning Tyra. Uvitenhet kan føre til mang ei ulykke, slik også for henne!

Som medisinplante hadde kvanna stor betydning. Den ble brukt mot skjærbuk, brystsyke, tunghet i kroppen og brystve. Avkok av skallet kurerte utslett. På Island pleide man å gni øynene med safta av kvann mot «uklarhet i synet», og den ble brukt mot insektsstikk og dyrebitt av alle slag. Uttrekk av frøene skulle angivelig kunne framskynde fødselen.

Fra Yttersida av Senja heter det: «Vi leita sløkja i fjellet og stappa kokt lever ned i holrommet og åt, eller «Ho mor tok alltid vare på sløkja eller kvanna som ho fann i høyet om vinteren. Ho måtte ha slikt i fjøset når dyra skulle kalve eller lamme.»

I tobakksløse tider kunne kvannbladene eller rota være gode å ty til. De kunne enten bli karva i pipa og røkt, eller tygd som skråtobakk. Mang en lenvikværing har vel brukt den staselig kvanna til dette formålet vil jeg tro. Denne solens urt som vokser i løvens tegn, har blitt nyttet over hele spektret av plager, fra sykdom og pest, blodforgiftning og manglende kjønnsdrift, til surrogat for røyketobakk.

Også dyrene viste å gjøre seg nytte av kvanna. For reinen var blomsterknoppene og bladene deres beste spise. Fra sjøsamedistriktene i Øst-Finnmark fortelles det i et verk fra 1888 at kvannstilkene dyppes i tran før de spises «og dette ansees for en stor Nydelse.» En anden Ret af Angelica tilberede Lapperne paa følgende Maade: de unge, endnu ikke fuldt aabnede Blomsterskjerme hakkes og koges i Renmelk i en grødaktig Masse som fyldes i Renmaver, og det hele opphænges til Tørring, for at bruges om Vinteren. Naar en saadan Mave aabnes, har Indholdet nogen Lighed med Ost og regnes af Lapperne for en at deres bedste Retter». Av bladstilken på kvanna lagde samene på enkelte steder seg et lite blåseinstrument som ligner på

en primitiv obo. Kan man nå lettere forstå at åser og leier i navnsettinga har fått forleddet kvann? Ubetinget!

Etterleddene ås og li blir av Ivar Aasen henholdsvis tolket som «Bjergrygg, langstrakte Bjerg, lang Forhøining av betydeligt Omfang», og «Bjergside, Skraaning, hældende Strækning paa Siden av et Fjeld."

Kvann og ås, kvann og li. To gode navn med rot i norsk kulturhistorie. Tankene går i ærbødighet tilbake til de som navnsatte gårdene!

Spør du meg hvordan det gikk med Olav og Tyra? Dårlig.

Mistydinga av kvannstilken som symbol for fruktbarhet og godstunder, fikk katastrofale følger. Kongen lyste ut leidang, og dro gjennom Danevelde til Vendland for å hente Tyres eiendom, som hun maste om. På hjemveien kom slaget ved Svolder og Olavs død. Hjemme satt unge dronning Tyre uten mann og eiendom. Livet var ikke verd å leve. Hun tok sitt eget liv!

Arme dronning Tyre
om kvann-jøl ikke visste.
Ventet seg en kosestund
Trygvasonen, Astridfosteret.
Liv var ikkje laga
hugen stod til eiegedom.
Livet vart `kje spara
kvann-jolkvisten dom.

Gode mann og kvinne
la kvanna stå i fred!
Bruke heller andre midler
når du skal be for deg.
Kan hende betre kjenner,
dei det du då dem byr.
Spis heller kvann-jolkvisten
og unngå ståk og styr!

Finnsnes i september 1980.

Kåre Rauø